

ציפורן האינקוויזיציה

צינזור "מחזור בולוניה" משנת 1540

עדות לגלגולי "מחזור בולוניה" מאז 1540

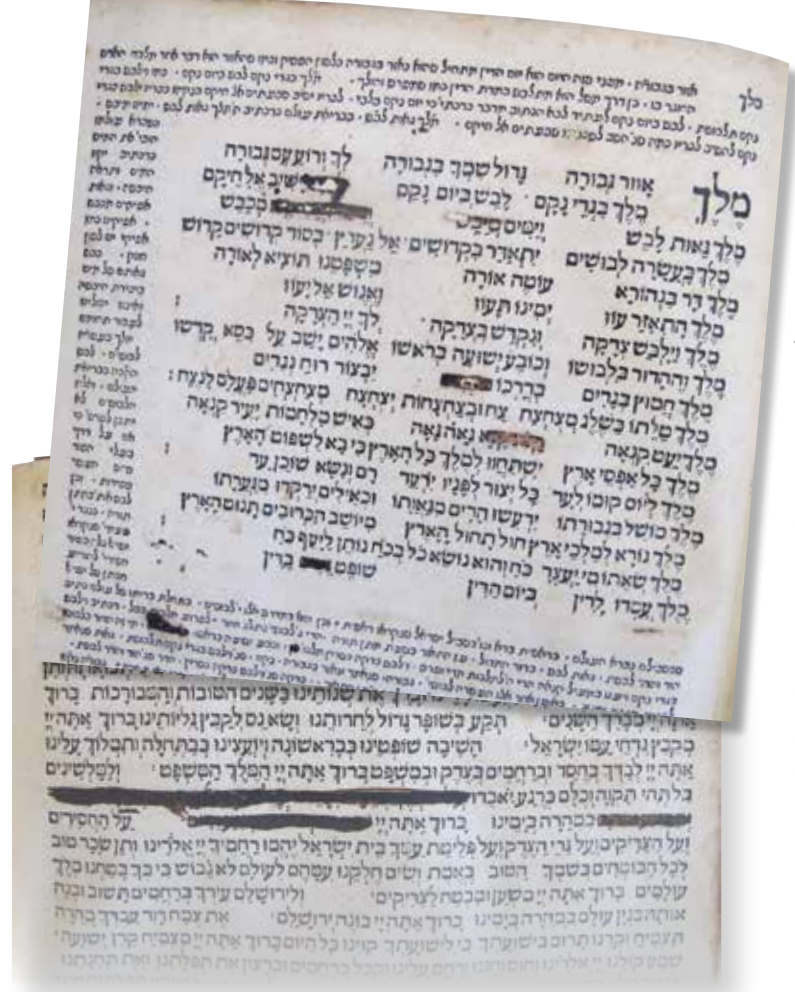
בספריית יד יצחק בן צבי שמורים ספרים וכתבי יד נדירים המשמרים את המסורת היהודית ואת ההיסטוריה של עם ישראל בגלויותיו השונות. בין הספרים הללו מצויים מחזורי תפילה עתיקים. המחזור המודפס העתיק ביותר בספרייה הוא משנת רפ"א (1521); הדפיסה אותו משפחת שונצינו, חלוצת הדפוס העברי. להלן יוצג מחזור צעיר ממנו במקצת: "מחזור כמנהג ק"ק רומה", שנדפס בעיר בולוניה שבאיטליה בשנת ש"א (1540). המחזור, שנודע כ"מחזור בולוניה", מכיל תפילות לכל השנה ולא רק לימים הנוראים. הוא ייחודי וחשוב מסיבות רבות, בהן הופעתו הראשונה בדפוס של סיפור רבי אמנון ממגנצא כמקור התפילה "ונתנה תוקף", וגם הבאה ראשונה בדפוס של הפיוט האיטלקי "יגדל אלוהים חי" - המבוסס על שלושה עשר עיקרי האמונה של הרמב"ם. כן מוצג בו לראשונה בדפוס הפירוש להגדה "קמחא דאבשונא". הוא ראה אור ב"דפוס מנחם ויחיאל ודן אריה", הם כנראה מנחם בן אברהם, יחיאל בן שלמה ואריה בן שלמה אריה, שהיו שותפים בהדפסת תשעה ספרים בבולוניה בשנים 1536-1541.

בספריית יד יצחק בן צבי קיימים שני עותקים של המחזור הנדיר והחשוב. עותק אחד של המחזור, בדומה לספרים יהודיים אחרים באותה תקופה באיטליה, עבר "התעללות" דינית קשה בידי הצנזורים של האינקוויזיציה. שלא כמו ספרים עבריים מאוחרים יותר, שבהם הצנזורה נעשתה לפני ההדפסה, מחזור בולוניה שלפנינו צונזר כ-14 שנה לאחר שנתפרסם - בשנת 1554. אמנם היו מקרי צנזורה באיטליה כבר בשנת 1426, אולם הצנזורה החלה לעבוד בעוצמה רק אחרי שפורסם צו אפיפיורי בדבר צנזורה של ספרים יהודיים בחודש מאי 1554 - לפחות 14 שנה אחרי הדפסת המחזור. היהודים נדרשו למסור את הספרים לנציגי הכנסייה, שהיו בדרך כלל יהודים מומרים, ואף נדרשו לממן את הצנזורה באיום של קנסות כבדים. הצנזור שאליו הגיע הספר בחר את הקטעים שיש לצנזר, וכך אנו מוצאים לפעמים ספר אחד שעבר כמה "בדיקות" - ובכל פעם צנזורים שונים מחקו חלק אחר ממנו. הקטעים שנמחקו כללו התייחסויות שונות לנוצרים, לגויים, לרומאים, לעבודה זרה, וכו'. כן נאסרה כל התייחסות ליהודים כאל העם הנבחר ולבואו של המשיח ונאסר להחמיא לרבנים או לקדושים יהודים.

למשל, ב"ספר הזיקוק" (ראו מסגרת) הופיעו ההוראות: "לשבח שמשבח אומה ישראלית אשר ימשך ממנו החרפה לנו ויובן בזמן הזה - ימחק כל העניין כולו [...]. כל מקום שמגנין דין מדיני

אמונתנו או תורתנו או מנהג ממנהגו או נימוס או שמגנין מלך או שר כהן מהכהנים הקדושים של אומתנו - ימחק כל העניין לגמרי [...]. כל מקום שמזכיר שם אדום או רומי או איטליה לחרפה - ימחק [...]. כל מקום שאומר שהקב"ה מצטער על אבדן של ישראל - ימחק לגמרי."

במחזור שבידינו, הצנזור - שזהותו אינה ידועה - לא השלים את עבודתו באופן רצוף וסדיר. ייתכן שלא העמיק בקריאה או משום שקיבל שוחד מבעלי המחזור. על כל פנים, רק בשליש הראשון של המחזור ניכרים סימני צנזורה. הצנזור לא היה שיטתי: קטעים שמחק במקום אחד, כמו "אבינו מלכנו בטל מחשבות שונאינו", לא נמחקו במקומות אחרים שבהם נדפסו במחזור. יש גם קטעים במחזור שבהם מדובר במיוחד על "הנוצרים", ואף אותם החמיץ. הצנזור עבד עם עט חד, שלעתים

חורר את הדף; הוא מחק מילה יחידה או שורה ולעתים אף קטעים שלמים. במועד לא ידוע תיקנו בעלי המחזור חלק מהמחיקות וכתבו בשולי הדף את המילים המצונזרות. במאה ה-19 כתב שד"ל (שמואל דוד לוצאטו) על מנהג זה כי הגויים "היו מוחקים המלות הרעות בעיניהם, ואח"כ היו קונסים בעל הספר לשלם מאה סקודי [מטבע איטלקי] אם אולי יחזור ויכתוב המלות המחוקות, או אפילו אם ימצא הספר בביתו עם המלות ההן כתובות שנית".

הספר נלקח אל מחוץ לבלוניה עם גירוש היהודים מהעיר בשנת 1568. לגוללי המחזור לא הסתיימו, וידוע שהיה נתון לפחות פעם נוספת בסכנה. מאות שנים לאחר מכן אנו מוצאים אותו בספרייה הפרטית של משפחת פרחיה מיוון - משפחה ספרדית ותיקה של רבנים, מלומדים, סוחרים ופעילי קהילה, שעברה מספר דרך איטליה. בעמוד הפותח כתב יהודה חיים פרחיה בצרפתית כי רכש את הספר מאלמנת דודו בחודש תשרי 5698, היא שנת תרצ"ח. כעבור כשנתיים פרצה מלחמת העולם השנייה, ופרחיה החביא את ספריו שנכתבו בעברית ובלדינו מפני הנאצים - וכך שוב ניצל המחזור. בשנות ה-70 תרם יהודה חיים פרחיה את ספרייתו, ובה גם מחזור בולוניה, ליד יצחק בר-צבי.

תודתי לאביעזר טטיאן עבור עזרתו.

לעיון נוסף

1. ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי, תל אביב תשט"ז.
2. א' רז'קרקוצקין, הצנזור, העורך והטקסט: הצנזורה הקתולית והדפוס העברי במאה השש-עשרה, ירושלים 2005.

"בעט ברזל בציפורן שמיר": קריעות ומחיקות הצנזור בדפי המחזור

זקק ספרים הרבה "ספר הזיקוק" של דומיניקו ירושלמי

במחצית השנייה של המאה ה-16, עם התגברות הרפורמציה, גיבשה הכנסייה הקתולית מדיניות מחמירה כדי לבער את מה שנראה בעיניה ככפירה. מהלך זה, המכונה קונטר-רפורמציה, כלל בין היתר צנזורה על ספרים. הכנסייה הטילה פיקוח ממוסד על הספרות הנדפסת בכלל ועל הספרות העברית בפרט. צוים אפיפיוריים ("בגלות") פורסמו נגד ספרים אסורים, והוחל בעריכת אינדקסים שכללו רשימות של אותם ספרים. כמה מהאינדקסים יוחדו לספרים עבריים, ובהם פירוט הקטעים שיש "לזקק" (expurgatio) מתוך הספר, כלומר למחוק או לתקן, וכן נרשמו בהם ספרים שנמצאו כשרים לשימוש.

החשוב מבין האינדקסים העבריים הוא "ספר הזיקוק", שחיבר דומיניקו ירושלמי. המחבר היה הרב שמואל יואס, שהמיר את דתו. הוא נולד בירושלים בשנת 1555, התחנך בגליל (כנראה בצפת), למד תלמוד וקבלה ואף שימש רב ודיין. הוא למד גם רפואה, ובגיל צעיר נתמנה לרופאו של סולטאן תורכיה. בהיותו בן 38 המיר דומיניקו את דתו לנצרות. לאחר התנצרותו, בדומה למומרים רבים בתקופתו, עבד דומיניקו ירושלמי כצנזור של ספרים עבריים - עבודה שבה המשיך עד 1620, שנה לפני מותו. הוא היה מן המצנזורים הפעילים ביותר: לדבריו, צנזר יותר מ-20,000 עותקים של ספרי דפוס וכתבי יד עבריים! ואכן, אנו מוצאים עדות לפעילותו בכתבי יד וספרים רבים מתקופתו. "ספר הזיקוק" כולל מבוא הדן בעקרונות הצנזורה ומכיל עשרים הנחיות כלליות לזיקוק, ואחריו דיון בתוכנם של ספרים מסוימים. הספרים שבהם נדרשה הכמות הרבה ביותר של תיקונים הם ספרי הליטורגיה - הסיפורים והמחזורים.

אחד המחזורים שזכה לדיון מפורט במיוחד הוא "ספר מחזור איטליאנו דפוס בולוניא" משנת ש"א, הנדון כאן. רשימת התיקונים עברו נפתחת במילים: "בספר הזה צ"ע [צריך עיון] גדול לפי שצריך להגיה בכל דבר דברי הפיוט, או התפלה עצמה וגם כל דברי הפי [הפירוש] הנוגע לזה, ובהרבה מקומות צריך להגיה בפי' עצמו לא בדברי הפיוט ולזה צריך לעיין הטיב בפיוט, או בתפלה, וגם בפיי הנוגע לאותו דבר המוגה, בפי' עוטור יש' [ישראל] האומות".

ברקע: עמוד הוראות מ"ספר הזיקוק" של דומיניקו ירושלמי

ד"ר גילה פריבור - מרצה במחלקה ללימודי מידע באוניברסיטת בראייל, ועורכת שותפה של כתב העת "עלי ספר".

לעיון נוסף

ג' פריבור, "ספר הזיקוק" של דומיניקו ירושלמי, איטליה, יח (תשס"ח), עמ' ז-שב.